

Особливості семантичного становлення слова *aufheben* у німецькій мові

Роботу виконано на кафедрі теорії, практики та перекладу німецької мови НТУУ “Київський політехнічний інститут”

У статті подано аналіз семантичного становлення філософського поняття “aufheben” та впливу робіт Гегеля, у яких воно використане, на його сучасний семантичний обсяг. Показано, що процес категоризації слова “aufheben” відбувався способом внутрішнього об’єднання окремих і різних його значень.

Ключові слова: філософська лексика, категоризація, поняття “aufheben”, семантичні трансформації.

Ивашкевич Л. С. Особенности семантического становления слова *aufheben* в немецком языке. В статье анализируется семантическое становление философского понятия “aufheben” и влияние работ Гегеля на его семантический объем. Показывается, что процесс категоризации слова “aufheben” происходил путем внутреннего объединения отдельных и разных его значений.

Ключевые слова: философская лексика, категоризация, понятие “aufheben”, семантические трансформации.

Ivashkevich L. S. Special Features of the Semantic Development of the Word *Aufheben* in the German Language. The article deals with the analysis of the semantic formation of the philosophical concept *aufheben* and with the influence of Hegels usage of this concept on its modern semantic volume. It is shown, that the process of the categorization of the word *aufheben* included the internal integration of its separate, scattered meanings.

Key words: philosophical vocabulary, categorization, concept “aufheben”, semantic transformations.

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналіз досліджень цієї проблеми. Останніми десятиліттями увагу лінгвістів усього світу все більше привертає мова окремих наук – і технічних, і гуманітарних. Особливий інтерес становить для мовознавчих досліджень, на нашу думку, мова філософії, адже система філософських категорій та понять впливає на формування загальнонаукового категорійного апарату та на процеси термінотворення багатьох наук. Змістовний аналіз загальноісторичних тенденцій розвитку мови філософії здійснив професор Лотар Гоффманн у відповідному розділі своєї фундаментальної роботи “*Fachsprachen = Languages for special purposes*” [3, 1321–1334]. Однак досліджень власне філософської лексики сьогодні недостатньо. Зокрема, потребує вивчення питання щодо способів категоризації філософських понять конкретних мов та щодо семантичних процесів, які її супроводжують. Семантико-історичні дослідження цієї лексики дали б змогу поглибити розуміння зв’язків у системі філософських понять та припустити ймовірні способи її формування, що, зі свого боку, могло б стати певним внеском у розробку одного з фундаментальних питань мовознавства – зв’язку мови й мислення. На цих міркуваннях ґрунтується **актуальність** нашої статті.

Наша **мета** – дослідити лінгвістичні особливості процесу категоризації німецького слова *aufheben* та вплив цього процесу на трансформації семантичного обсягу слова. Відповідно до мети поставили такі **завдання**: проаналізувати спектр значень слова *aufheben* у сучасній німецькій мові, дослідити семантичну історію цього слова, вплив філософської творчості Гегеля на семантичний рух лексеми, визначити способи її категоризації.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Гегель у “Науці логіки” підкреслює, що з погляду філософії дуже важливо, щоб у мові визначення *думки* були виражені в іменниках та дієсловах, набуваючи таким чином предметної форми. Отже, Гегель уважав німецьку мову більш досконалою, ніж інші, зокрема виділяючи той факт, що деякі в ній слова містять у собі одночасно не лише різні, а й протилежні значення, що засвідчує особливий, “спекулятивний” дух цієї мови. Як пише Гегель, мислення радо натрапляє на слова, що поєднують у собі протилежні значення. Для розуму таке поєднання, звичайно, безглузде, проте воно в наївній, із погляду філософії, формі – у формі лексичного поєднання в одному слові протилежних значень – виражає реальну єдність суперечностей [7, 82]. Очевидно, думка Гегеля тут співзвучна з твердженнями М. Шелера, Й. Л. Вайсгербера, П. А. Флоренського, А. Ф. Лосєва, В. В. Бібіхіна про те, що в

основі філософії лежить природна мова, адже, як писав Драгов, “будь-яке поняття побутової мови є елементарним випадком узагальнення, абстрагування” [9, 27–28].

Одним із таких слів, що викликає захоплення філософів усього світу, є *Aufhebung*, яке Гегель використовує для позначення однієї зі своїх ключових категорій. *Aufhebung* загалом означає рух суперечності, під час якого прогресивна тенденція зберігається і розвивається, а регресивна відмирає. Особливість самого слова полягає в тому, що два з його значень протилежні, а саме: “ліквідація” (“знищення”, “скасування”) та “збереження”. Саме ця особливість слова найповніше виражає категорію *Aufhebung*, тобто знищення того чи іншого предмета за рахунок його ж розвитку – не фізичне знищення, заперечення, а діалектичне перетворення предмета.

Німецьке слово *Aufhebung* важко перекласти іншими мовами, адже далеко не в кожній мові є така лексема, яка б вміщала в собі вказані протилежні значення. В англійській мові його, наприклад, перекладають словом *sublation*, що має буквально значення “відшарування, відділення, видалення”, у російській – словом *снятие*, яке набуває значення *Aufhebung* лише у філософському контексті, так би мовити, за домовленістю російськомовних філософів.

Проте з погляду передачі смислу цих труднощів перекладу нічого боятися, адже навіть в умовах відсутності історично сформованої лексеми, яка була б аналогом до німецького *aufheben*, значення гегелівської категорії вкладається в прийняте слово заново. Це слово ніби наділяється тим значенням, якого від нього вимагають філософи. Таке явище, можливо, становить інтерес навіть більше для лінгвістів, ніж для філософів, адже тут відбувається певний вид свідомо-несвідомої словотворчості, причому не на рівні форми, а на рівні змісту.

Лексично категорія *Aufhebung* утворена від дієслова *aufheben*, яке має цікаву семантичну історію. За етимологічним словником Клюне, *heben* (mhd. *heben*, ahd. *heven*, *heffen*) походить від індоєвропейського **kap-* “*fassen, nehmen*” (хапати, брати), *auf* (mhd. *ūf*, ahd. *ūf*) – від індоєвропейського **upo* зі значенням “*hinauf, über*” (нагору, над) [4]. Згідно зі словником братів Грімм, первинна семантика дієслова *aufheben* була окреслена значеннями “піднімати”, “брати щось із землі” [2, 663]. Воно використовувалося, наприклад, у таких сполученнях, як *Becher aufheben* (піднімати келих); *Kleider, Vorhang, Schleier aufheben* (підіймати одяг, завісу, вуаль); *Steine aufheben* (піднімати камені (щоб кинути)); *Schwert aufheben* (здіймати меч); *einen Liegenden, Knienden aufheben* (підвести когось, хто лежить чи стоїть навколішки) та ін. Далі, пишуть брати Грімм, через процес ексфестукації (тобто звільнення раба, яке починалося зняттям із нього спеціального ремня, що втілювалось у словесній формулі “*aufheben des halms*”) словом *aufheben* перетворилось у позначення зміни стану, розриву наявних відносин, що спричиняє скасування, знищення [2, 666]. Наприклад:

ihr bruder, der ein autor war,
sah sie am spiegel stehn und schmälte.
herr autor, sprach sie, der ihr seid,
hebt mit mir auf! denn sich gern selber lesen
und gern im spiegel sehn, ist beides eitelkeit.
Christian Gellert

Сюди ж належить і математичне значення слова *aufheben* – взаємне знищення (*Plus und Minus heben sich auf*) [1].

Протилежним до наведеного значення є значення “збереження”, яке спочатку було тісно пов’язане з дією підняття (наприклад, виймання з вогню задля збереження речі, піднімання із землі грошей чи ще чогось цінного, щоб забрати з собою), але невдовзі використовується і суто образно – *meine tochter wird bei ihm so gut aufgehoben sein, als bei mir selber* (Christian Gellert). Проте, як пишуть брати Грімм, ці значення насправді пов’язані так, що забирання предмета з того місця, де він розміщується, – перший акт, його збереження – другий акт однієї і тієї ж дії [2, 667].

Отже, дієслово *aufheben* “проробило” шлях від позначення конкретно визначеної просторової дії до повної втрати прив’язки до неї і набуття абстрактних, причому протилежних значень. Кожне з цих значень зберігається в сучасному дієслові *aufheben* як самостійне, хоча поява кожного наступного була чітко зумовлена попереднім семантичним рухом слова [1]. Так, словник сучасної німецької мови Берлін-Бранденбурзької академії наук наводить такі значення дієслова *aufheben*:

- піднімати щось з землі чи підлоги (*eine Handschuh, einen Ball, Stück Papier aufheben*);
- піднімати щось угору (*beide Arme aufheben; die Hand zum Schwur aufheben*);

- закінчувати певний захід (*eine Sitzung, eine Versammlung aufheben*);
- усувати, відміняти (*Zensur, Geschwindigkeitsbegrenzung, Todesstrafe aufheben*);
- зберігати (*etwas zur Erinnerung, zum Andenken aufheben; Akten, alte Briefe, Kleider aufheben; seine Ersparnisse in der Kasse aufheben*);
- арештовувати (*Wir wollen den Kerl gleich heute noch aufheben*) (Gerhart Hauptmann, Hannele).

Зворотне дієслово *sich aufheben* має, як уже зазначалося, значення “вирішуватися”, “розпадатися” (*manche Widersprüche heben sich von selbst, gegenseitig auf; Plus und Minus heben sich auf*) [1].

Наведений аналіз показує, що сама по собі наявність протилежних значень слова *aufheben* добре пояснюється формально-логічними міркуваннями, у яких немає ніякої діалектичної суперечності. Формування двох протилежних значень у межах одного дієслова, звичайно, відбувалося не відразу, а поступово, за рахунок постійної обробки слова новими мовними та мовленнєвими ситуаціями. Проте навіть якщо кожен крок розвитку семантики слова *aufheben* чітко фіксується під час аналізу, а результат кожного такого кроку мовці використовують незалежно від попередніх значень, то все ж це не відкидає того факту, що в цьому разі мова як інструмент мислення сформувала в межах своїх формальних засобів можливість розвитку суті (плану змісту) в межах наявної форми, а філософія може скористатись і цією формою, і самим “методом мови”, несвідомо виробленим поколіннями носіїв мови.

Саме завдяки діалектиці несвідомого, несуб’єктного мислення, зафіксованого мовою, феномен слова *aufheben* став доступним суб’єктному діалектичному мисленню, і це відіграло певну роль у становленні однієї з ключових ідей гегелівської діалектики. Річ не в тому, що від наявності такого внутрішньо суперечливого за своєю семантикою слова залежала можливість виникнення ідеї Гегеля, а в тому, що німецька мова виявилася достатньо розвинутою, щоб вдало, образно та природно відобразити його думку.

Унаслідок гегелівського впливу на розвиток семантики дієслова *aufheben* у філософії з’явилися похідні від нього поняття *das Aufheben* та *die Aufhebung*, а також *das Aufgehobene*. Перші два використовуються не лише у філософії, проте вони набувають у філософії всього обсягу гегелівського *aufheben*, оскільки їхня семантика яскраво відрізняється від спектра їх значень у публіцистиці, точних науках, юридичній справі, художній літературі. Так схеми колокацій слів *aufheben*, *das Aufheben* та *die Aufhebung*, які автоматично підраховували учені Берлін-Бранденбурзької академії наук [1], дають змогу зробити висновки про їхню семантику в публіцистиці, художній літературі та наукових текстах:

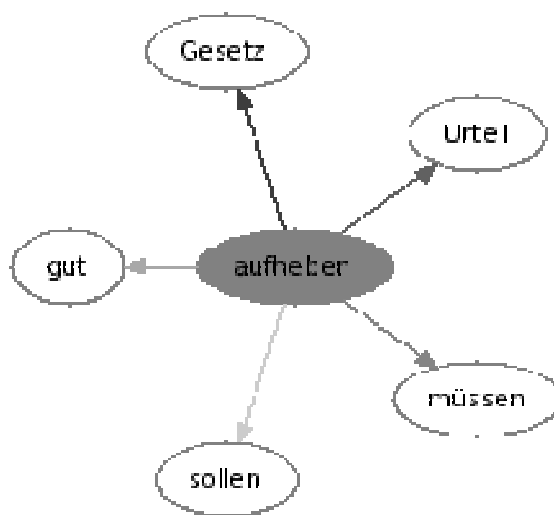

Схема 1. Сполучуваність дієслова “aufheben” у корпусі DWDS

Отже, дієслово *aufheben* у корпусі DWDS найчастіше трапляється в контексті слів **вирок** (Urteil), **закон** (Gesetz), **добре** (gut), **повинен** (sollen), **змушений** (müssen). Це яскраво свідчить про те, що тут ідеться про юридичний аспект значення цього дієслова, а саме значення “скасувати”, “ліквідувати”, “припиняти”.

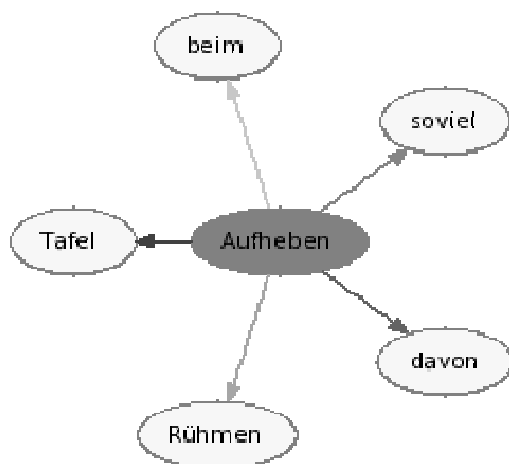

Схема 2. Сполучуваність іменника “das Aufheben” у корпусі DWDS

Для іменника *das Aufheben* у корпусі DWDS характерний специфічно ідіоматичний контекст: крім службових слів **звідти** (*davon*), **при** (*beim*), **настільки** (*soviel*), це слово найчастіше трапляється поряд зі словом *Rühmen* у синонімічному значенні до виразу *Aufhebens machen* (здіяти галас)¹ [4] та зі словом *Tafel*, що пояснюється, очевидно, наявністю досить поширеного ще навіть сьогодні виразу *die Tafel aufheben*, що має значення “закінчити трапезу”².

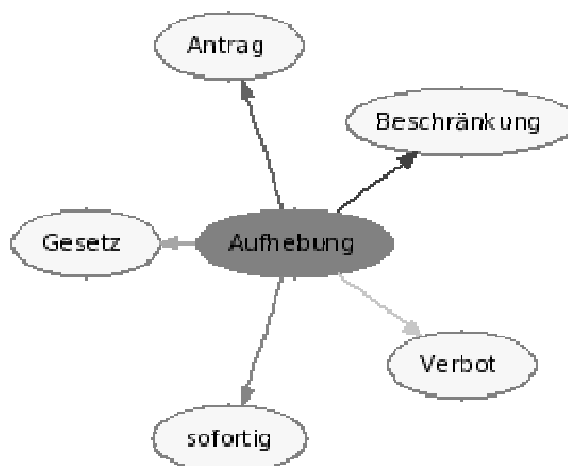

Схема 3. Сполучуваність іменника “die Aufhebung” у корпусі DWDS

Для іменника *die Aufhebung*, що, на відміну від *das Aufheben*, указує передусім на результат, а не на процес, у корпусі DWDS характерна сполучуваність зі словами **вимога**, **пропозиція** (*Antrag*), **обмеження** (*Beschränkung*), **закон** (*Gesetz*), **негайний** (*sofortig*), **заборона** (*Verbot*). Тут ідеться, як і у випадку з дієсловом *aufheben*, про юридичну семантику слова.

Порівняємо вже наведені контексти слова *aufheben* та похідних від нього з їх уживанням у Гегеля. Так, у “Науці логіки” міститься підрозділ “*Aufheben des Werdens*”, у якому Гегель пояснює субстантивованій дієприкметник *das Aufgehobene* як *das Ideelle*. *Das Aufgehobene* сполучається в

¹ Словник синонімів німецької мови Йогана Августа Ебергарда вказує, що вираз *Aufhebens machen* походить із фехтування: перед початком битви учасники здійснювали традиційну церемонію удаваного схрещення мечів, створюючи багато шуму. Синонімічним є вираз *viel Rühmens von etwas machen*, що означає ‘хвалитись чимось не зовсім заслужено’.

² Вираз *die Tafel aufheben* походить від середньовічних традицій споживання їжі. У той час урочиста трапеза починалась унесенням великої дошки (*Tafel*) зі стравами, яка ставилася на табурети перед гостями. Коли після їжі господар наказував слугам підіймати цю своєрідну “тацю”, трапезу вважали закінченою і гості могли вставати з-за столу (*Redensarten-Index*).

нього з лексемами *ein Vermitteltes* (“опосередковане”) та *ein Aufbewahrtes* (“збережене”). У “Феноменології духу” Гегель використовує такі сполучення:

- *Aufheben des natürlichen Selbsts* (зняття природного “я”);
- *das Aufheben des sinnlichen Wissens und Tuns* (зняття чуттєвого знання і поведінки);
- *das unendliche Aufheben* (нескінченне зняття);
- *Aufheben des Zwecks* (зняття цілі);
- *Aufheben des Instinkts* (зняття інстинкту);
- *das wirkliche Aufheben* (справжнє зняття);
- *das Aufheben des Seienden* (зняття існуючого);
- *das Aufheben des moralischen Handelns* (зняття морального вчинку);
- *Aufheben der Neigungen und Triebe* (зняття схильностей та інстинктів);
- *Aufheben der Moralität und des Bewußtseins* (зняття моральності та свідомості);
- *sich aufhebende Gegensatz* (суперечність, що сама себе знімає);
- *das sich selbst aufhebende Urteil* (судження, що саме себе знімає);
- *Aufhebung der Individualität* (зняття індивідуальності);
- *Aufhebung des sinnlichen Wesens* (зняття чуттєвого існування);
- *Sein aufheben* (знімати буття) та ін.¹

Отже, найближчим оточенням дієслова *aufheben* та похідних від нього *die Aufhebung*, *das Aufheben* та *das Aufgehobene* виступають такі слова – *das Werden* (становлення), *das Wesen* (існування), *das Sein* (буття), *der Gegensatz* (протилежність чи суперечність), *die Individualität* (індивідуальність), *das Urteil* (судження (на відміну від юридичного значення “вирок”)), *die Moralität* (моральність), *das Bewußtsein* (свідомість), *das Instinkt* (інстинкт), *der Zweck* (ціль), *das Seiende* (існуюче), *das Handeln* (вчинок), *das Vermittelte* (опосередковане), *das Aufbewahrte* (збережене) та ін. Звичайно, ми не беремося точно підрахувати та зробити семантичний аналіз усіх вживань дієслова *aufheben* та похідних від нього іменників в працях Гегеля, проте вже цілком очевидно, що тут ідеться про зовсім інший спектр значень, ніж той, що відзначено в Гегеля (представлений словником братів Грімм), і той, який використовується в сучасному публіцистичному та науковому дискурсах, а також у художній літературі (представлений словником і текстовим корпусом Берлін-Бранденбурзької академії наук).

Після Гегеля слово *aufheben* у німецькій філософії вже ніколи повною мірою не поверталось до свого “природномовного” спектра значень. Хоча в Фейєрбаха, Шопенгауера, Ніцше, Маркса й трапляються випадки його використання в одному з “догегелівських” значень (“підіймати”, “відмінати”), проте все ж в основній кількості використання цього дієслова та похідних від нього іменників глибоко відображено думку Гегеля. Крім того, слово *aufheben* та похідні від нього, як уже зазначалося, були тою чи іншою мірою присвоєні філософами інших народів, так що можна впевнено стверджувати, що завдяки значенню цього слова, яке “розробив” Гегель, воно міцно ввійшло в історію розвитку світової філософської думки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Вищевикладене засвідчує, що розвиток німецької філософської думки, який у цьому випадку засвідчує творчість Гегеля, дуже вплинув на семантичний обсяг слова *aufheben*. Процес категоризації цього слова пролягав через внутрішнє об’єднання окремих і різних його значень. Якщо раніше вони відображували окремі сторони, “кроки” певного акту, які у свідомості мовця не співвідносилися між собою, то тепер філософський універсалізм, представлений ідеалістичною діалектикою Гегеля, розкрив не тільки внутрішній зв’язок, а й взаємну необхідність протилежностей, і саме цей новий мисленнєвий підхід забезпечив можливість розвитку семантично багатого, проте нецілісного слова *aufheben*.

Етимологічні й історико-семантичні дослідження філософських понять – перспективна сфера для наукового пошуку на межі філософії та лінгвістики, який допоміг би не лише зрозуміти способи утворення семантичних ядер досліджуваних слів, а й зробити висновки про можливі семантичні моделі категоризації та доповнити знання про семантичний обсяг філософських понять.

¹ Дозволимо собі посперечатись із перекладачем Петром Паращуком (Георг Вільгельм Фридрих Гегель. Феноменологія духу. – К. : Вид-во Соломії Павличко “ОСНОВИ”, 2004. – 548 с.), котрий у своєму перекладі 2004 р. вдається до перекладу дієслова *aufheben* словом “скасовувати” та зрідка “долати” [7]. Такий переклад, на нашу думку, збіднює думку оригіналу.

Література

1. Das Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache des 20. Jh. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dwds.de/?kompakt=1&sh=1&qu=aufheben>
2. Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm. – 16 Bde. – Leipzig : S. Hirzel, 1854–1960. – Band 1. – Sp. 663–667.
3. Fachsprachen=Languages for special purposes: Ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft / Lothar Hoffmann (Hrsg.). – Berlin ; NewYork : Walter de Gruyter, 1998. – XLIII. – 1369 S.
4. Johann August Eberhards Synonymisches Handwörterbuch der deutschen Sprache [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.textlog.de/38198.html>
5. Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache / Friedrich Kluge. – Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 1989. – 822 S.
6. Redensarten-Index. Wörterbuch für Redensarten, Redewendungen, idiomatische Ausdrücke, feste Wortverbindungen [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ([http://www.redensarten-index.de/suche.php?suchbegriff=~die%20Tafel%20aufheben&bool=relevanz&suchspalte\[\]=rart_ou](http://www.redensarten-index.de/suche.php?suchbegriff=~die%20Tafel%20aufheben&bool=relevanz&suchspalte[]=rart_ou))
7. Гегель Георг Вильгельм Фридрих. Наука логики / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Мысль, 1970. – Т. 1. – 500 с.
8. Гегель Г. В. Ф. Феноменология духу / Георг Вильгельм Фридрих Гегель. – К. : Вид-во Соломії Павличко“ОСНОВИ”, 2004. – 548 с.
9. Драгов К. Философский язык как элемент культуры / К. Драгов // Вопросы общественных наук. Актуальные вопросы современной философской науки. – Киев : Лыбидь, 1991. – Вып. 86. – 136 с.

Статтю подано до редколегії
14.04.2011 р.